

Odgojne implikacije Kierkegaardove antropologije. Od antropologije do filozofije odgoja u misli Sørensa Kierkegaarda

ALEKSANDRA
GOLUBOVIĆ*

UDK: 141.33:37.015.2
Pregledni članak
Primljeno:
30. ožujka 2015.
Prihvaćeno:
24. svibnja 2015.

Sažetak: U ovom radu bavit ćemo se implikacijama koje Kierkegaardova antropologija ima na filozofiju odgoja. Odmah na početku valja reći kako Kierkegaard nije filozof odgoja u strogom smislu te riječi, iako su, kao što ćemo vidjeti, mnoga njegova promišljanja odgojno veoma značajna. Upravo zbog toga istražiti ćemo kako on shvaća čovjeka te na koji se način čovjek najbolje može izgraditi i ostvariti, što i jest glavni cilj filozofije odgoja. Uostalom, i viđenje odgoja proizlazi iz viđenja čovjeka. S obzirom na suvremena shvaćanja odgoja i obrazovanja pokazuje se kako su glavne poteškoće vezane uz tumačenje odgoja (a tu u prvom redu mislimo na čovjekovo moralno usavršavanje) te uz ulogu odgajatelja. Naime, ne postoji jedinstveno tumačenje odgoja. Moralni odgoj povezan je sa shvaćanjem, poučavanjem i življenjem vrijednosti i obično ga tumačimo na dva načina: kao odgoj karaktera ili tzv. kognitivno-razvojni pristupom. No, osim poučavanja (za) vrijednosti – za uspješnost odgoja iznimno je važan odgajatelj. Odgajatelj kojeg Kierkegaard zastupa ima **posebne metode odgajanja**, a u čemu se one sastoje, saznat ćemo na primjeru tzv. kršćanske egzistencijalne filozofije odgoja koju bi naš Danac zasigurno zastupao. U tom kontekstu preispitat ćemo i argumentirati poziciju prema kojoj, kada je o odgoju riječ, treba dati prednost Bogu kao odgajatelju (pred ljudskim učiteljem, tj. odgajateljem).

Ključne riječi: Kierkegaard, moralni odgoj, kognitivno-razvojni pristup, odgajatelj, Bog kao glavni odgajatelj.

Uvod

U ovom ćemo izlaganju ukratko predstaviti Kierkegaardovu egzistencijalnu poziciju (dakle, vidjeti zašto on zastupa egzistencijalizam i u kojoj mjeri njegova egzistencijalna pozicija utječe na formiranje njegova stava o odgoju), izložiti njegov antropološki pristup i odjek koji bi njegova

* Doc. dr. sc. Aleksandra Golubović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Hrvatska, agolub@ffri.hr

antropološka pozicija imala na filozofiju odgoja, osobito intelektualni i moralni odgoj, te ulogu odgajatelja.

Kada čujemo ime danskog filozofa Sørensa Kierkegaarda, jedna od prvih asocijacija jest da je riječ o utemeljitelju egzistencijalizma, ili (budući da to mnogi dovode u pitanje) barem preteči i idejnom začetniku tog pravca, kao i svih inačica nastalih i inspiriranih temom egzistencije (i filozofija egzistencije).¹ U fokusu tog pravca upravo je pojam egzistencije, odnosno egzistirajući čovjek zato jer čovjek, na najizvorniji način upravo egzistirajući konstituira svoju osobnost koju dalje usklađuje sa životom u i po istini.²

Kierkegaardova egzistencijalna filozofija

Kierkegaard, kao što ćemo vidjeti, promovira novi način pristupa čovjeku³ – a polazi od kritike čovjeka, kritike društva i kritike kršćanstva (polazište mu je pitanje – tko je čovjek, zatim pozicioniranje čovjeka naspram društva promatrana/gledana u negativnom aspektu: gdje prevladava opcija ‘biti kao drugi’, jedan u masi, anonim; zatim ukazuje na štetnost ‘kršćanskosti’ koja čovjeka udaljuje od istinskog kršćanstva, želeći poraditi na uspostavi istinskog kršćanina). Njegova kritika ima za cilj probuditi čovjeka i usmjeriti ga na pravi put (najboljoj opciji ostvarenja). Od pojave Kierkegaarda na filozofskoj sceni egzistencijalna, a osobito etička i religijska pitanja ne tumače se više na isti način. A to su područja koja sa sobom povlače izraziti vrijednosni naboj (dakle vezana su uz prosudbu i življenje vrijednosti) i na novi način prikazuju čovjeka (i mogućnosti njegova ostvarenja). U vrijeme Kierkegaardova života antropologija kao zasebna filozofska disciplina još nije postojala, što ne znači da Danac nije udario temelje znanosti o čovjeku ili barem potaknuo detaljniju i po mnogočemu originalniju raspravu na tu temu.⁴ U tom kontekstu važno je njegovo tumačenje egzistencije i načina na koji čovjek svojom egzistencijom pokazuje tko je i do čega mu je stalo. Jer kada ga promatramo pod egzistencijalnim vidom, onda ga tumačimo kao biće sastavljeno od sljedećih elemenata: vremena i vječnosti, slobode (odnosno mogućnosti) i nužnosti, ljudskoga i božanskoga (dakle, elemenata koje treba staviti u međusobni odnos). Ova ‘dvojakost’ (spoj kontradiktornih elemenata) čovjekova je temeljna odrednica koju Kierkegaard osobito detaljno opisuje u djelu *Bolest na smrt*.⁵ Također tvrdi da kontradiktorne elemente

¹ Usp. A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, Filozofski fakultet u Rijeci, e-izdanje, Rijeka, 2013., str. 20.

² J. PASSMORE, *A Hundred Years of Philosophy*, Penguin Books, Harmondsworth, 1966., str. 469.

³ Usp. A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 22.

⁴ Usp. A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 22.

⁵ Usp. S. KIERKEGAARD, *Bolest na smrt*, Srboštampa, Beograd, 1974., str. 11.-12. (dalje: BS)

čovjek ne može samostalno staviti u ravnotežu⁶ i stoga mu je potrebna pomoć (točnije – Božja pomoć).⁷ Odgojne smjernice koje su indirektno prisutne u njegovu djelu vode nas u pravcu *kršćanske egzistencijalne filozofije odgoja*, u kojoj je krajnji cilj egzistiranja dolazak do Boga (tj. sjedinjenje s Bogom).⁸

Ovdje je govor o odgovornosti za vlastitu izgradnju, a to znači razvoj i konstantnu promjenu nabolje, svojevrsno ‘obraćenje’, odnosno promjenu na razini osobnosti koja se očituje kroz i u egzistiranju i koja je usmjerena kršćanskom odgoju, kojemu je krajnji i najviši cilj uspostava odnosa s Bogom.⁹ Od čovjeka se očekuje da pomoću odgoja i postupnog napredovanja postane ‘drugi’ čovjek¹⁰, a to sa sobom povlači odricanje od samoga sebe poradi Boga, tj. spremnost da se zbog najvišeg cilja napusti sve drugo.

Odgojne pozicije koje proizlaze iz Kierkegaardove filozofije

Kada je riječ o filozofiji odgoja, treba reći sljedeće. Činjenica je da se filozofijom odgoja nisu bavili mnogi filozofi. Često u literaturi samo usputno nalazimo njihove stavove koji se odnose na odgoj, odnosno događa se da najčešće, kada obrađuju neku ‘svuju’ temu, ujedno komentiraju ili dotiču neka pitanja iz domene filozofije odgoja.¹¹ Mnogi filozofi odgoja zasigurno bi se složili da je odgoj najviši čovjekov cilj te da iznad odgoja ili onoga – ‘biti odgojen’ nema višeg cilja.¹² To, drugim riječima, znači da je biti kompletno i potpuno ostvarena osoba krajnji cilj filozofije odgoja. U suvremeno doba to u prvom redu znači biti intelektualno i moralno usavršena ili izgrađena osoba.¹³ Dakle, ostvariti se na intelektualnoj i moralnoj razini.¹⁴

⁶ Postoji nekoliko izvrsnih analiza i detaljnih interpretacija Kierkegaardove antropološke pozicije. Izdajamo: I. ADINOLFI I, *Il cerchio spezzato*, Citta Nuova, Roma, 2000.; B. FABER, *La contraddizione sofferente*, Il Poligrafo, Padova, 1998.; M. IIRITANO, *Disperazione e fede in Søren Kierkegaard*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 1999.

⁷ Usp. BS, str. 12.

⁸ Usp. BS, str. 12.

⁹ Taj put prošao je i sam Kierkegaard. O tomu više: E. CASTORO, *Esistenza in preghiera sulle orme di Kierkegaard*, Piemme, Casale Monferrato, 2001.

¹⁰ Usp. E. CASTORO, *Esistenza in preghiera sulle orme di Kierkegaard*, str. 85. Usp. također: M. LA SPISA, *La comunicazione della singolarità*, Herbita, Palermo, 1982., str. 43.

¹¹ Vidi: A. GOLUBOVIĆ, *Filozofija odgoja, Riječki teološki časopis* 36(2010.)2, str. 609.-623.

¹² To primjerice zastupa John Dewey, jedan od suvremenih ‘divova’ filozofije odgoja.

¹³ O klasičnim i suvremenim pogledima na odgoj i obrazovanje vidi više u: S. M. CAHN, *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, New York, 1997.

¹⁴ Danas se sve više ističe potreba moralnog odgoja. Više o tomu vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj, Acta Iadertina* 10(2013.), str. 25.-36.

To naravno ne znači da su isključene ostale dimenzije egzistiranja: duhovna, emocionalna, tjelesna, individualna, društvena i dr., nego samo da one nisu u prvom planu.¹⁵ Jacob Howland, jedan od Kierkegaardovih interpretatora, daje jednu izvršnu sugestiju a ta je da je, kada govorimo o odgoju, puno važnije posvetiti se ulozi učitelja, odnosno odgajatelja, nego tomu što je istina (odnosno, stjecanju znanja).¹⁶ Dakle, osoba učitelja ili odgajatelja nalazi se ispred istine i vrijednosti koje on poučava. A to je upravo, kao što ćemo vidjeti, i poenta kršćanskog odgoja.

Uloga i domet ljudskih odgajatelja

Budući da se u ovom radu (izlaganju) ne možemo fokusirati na sve aspekte filozofije odgoja, ili onoga što smatramo važnim u Kierkegaardovu pristupu temama koje direktno ili indirektno dotiču tematiku odgoja, fokusirat ćemo se na ulogu odgajatelja. Jer kada se govori o odgoju, jedna od ključnih stvari jest pitanje i uloga odgajatelja.¹⁷ Lista onih koji tijekom života vrše odgojni utjecaj na nas je poduža. Na njoj se nalaze oni koji su, da tako kažemo, na listi *spontanih* odgajatelja (poput roditelja koji nisu pohađali neku posebnu školu za odgajatelje, a čiji je odgojni utjecaj odlučujući za mladog čovjeka), zatim *profesionalni* odgajatelji (tj. oni koji za to imaju stručnu i profesionalnu spremu), do svih drugih koji u manjoj ili većoj mjeri vrše nekakav odgojni utjecaj (čak je legitimno govoriti o utjecaju koji je prisutan na gotovo usputnoj razini).

Osim toga, kršćani smatraju da postoji još jedan ključan Odgajatelj. Riječ je o Odgajatelju koji je, s jedne strane, vrlo uspješan u svojim odgojnim pothvatima, dok

¹⁵ Temeljni pojmovi koje vezujemo uz filozofiju odgoja i koji obilježavaju odgoj svakog čovjeka jesu: krajnji cilj odgoja ili odgajanja, odgoj, odgajatelj, odgajaničnik, biti odgojen, i sl. Neki pojmovi među njima su više, a neki manje jasni (da ne kažemo problematični). Tako, primjerice, nije u potpunosti jasno tko sve u današnje doba vrši ili može obavljati funkciju odgoja? Tko je odgajatelj i kako uopće netko postaje odgajatelj (kako se obučava za tu funkciju)?

¹⁶ Usp. J. HOWLAND, *Kierkegaard and Socrates*, Cambridge University Press, New York, 2006., str. 3.

¹⁷ Vidjet ćemo da je ulogu odgajatelja u praksi, tj. u svakodnevici, vrlo teško točno opisati, kao i dodijeliti odgajatelju preciznu ulogu. Naime, svi ćemo se složiti da je odgajatelj ključan (ili barem iznimno važan) i ponajviše zaslužan za odgoj djece i mladih (pa čak i odraslih i zrelih osoba), jednom riječju, svih onih koji rade na vlastitom usavršavanju (ili barem želimo vjerovati da je tomu tako), odnosno, svih koji u određenom životnom razdoblju sudjeluju u nekom od programa cjeloživotnog obrazovanja. No, kao što smo upravo vidjeli, ne znamo točno tko sve može biti odgajatelj, jer analizirajući živote ljudi vidimo da je 'lanac odgajatelja' poduži, iako valja odrediti jasnu razliku između 'odgajatelja' različitih profila: od onih koji samo usputno na nas vrše odgojni utjecaj do profesionalnih koji posjeduju različite kompetencije i stručnu osposobljenost. Na početku djetetova života njegovi su glavni odgajatelji roditelji (koji za tu ulogu najčešće nisu posebno osposobljavani), zatim svi oni koji se nalaze u odgojno-obrazovnoj vertikali, no, uz to i mnogi drugi vrše na njega određeni odgojni utjecaj: počevši od prijatelja, susjeda, poznanika, rodbine, vršnjaka, mas-medija, interneta, političara, znanstvenika, religijskih vođa, te društva u cjelini.

s druge strane, njegove odgojne metode od odgajanika traže žrtvu, rizik, odricanje od sebe, autoritet, poslušnost, slobodu, tjeskobu, odgovornost i sl., što mnogi nisu spremni prihvatiti. Riječ je o odgajatelju koji je autentičan, koji uvijek čini ono što govori. U njemu su na najbolji način ujedinjene sve potrebne sposobnosti i kvalitete koje ga čine posebnim i drugačijim (u odnosu na ljudske odgajatelje), a njegove odgojne mjere iznimno uspješnim. Naravno, kršćani će nedvojbeno kao uzor i ideal odgoja, tj. ponajboljih odgojnih utjecaja, izdvojiti Isusa Krista. Zašto njemu dati prednost pred svim ostalim ljudskim odgajateljima – saznajemo iz misli i djela danskog filozofa Kierkegaarda.

Osoba koja je, iako ga osobno nije poznao (i usprkos činjenici da ih djeli mnogo stoljeća) izvršila velik utjecaj na Kierkegaarda, svakako je bio jedan od najpoznatijih antičkih filozofa i učitelja (tj. odgajatelja) uopće. Riječ je o Sokratu.¹⁸ O Sokratu je Kierkegaard pisao u svojoj doktorskoj disertaciji (pod nazivom – *O pojmu ironije sa stalnim osvrtom na Sokrata*). Sokrat je imao originalan pristup učenju i poučavanju, a to osobito vrijedi kada je riječ o moralnim poukama (koje su po njemu najvažnije). Njegov je stav da znanje vodi krjeposti/vrlini (dakle, obrazovanje ima odlučujuće značenje za odgoj). Znanje zapravo nije moguće odvojiti od odgoja (krjeposti, vrjednota).¹⁹ Kod svojih je sugovornika Sokrat razvijao ono što bismo danas nazvali kritičko i stvaralačko mišljenje. Šetao je ulicama Atene i razgovarao sa sugrađanima, ispitujući ih o najrazličitijim stvarima, među kojima su se najčešće nalazila svima zanimljiva općeživotna pitanja. Nije im nametao svoje stavove, razmišljanja i vrjednote, nego ih je poticao na razmišljanje, analiziranje, problematiziranje i prosudbu o vrijednosti onoga o čemu se raspravlja, a kasnije i na usvajanje vrjednota, tj. na krjeposno djelovanje. 'Tjerao' ih je i omogućavao im je da stvari preispituju s različitih strana, gledaju iz različitih kutova i tek onda donesu zaključak na temelju kojeg će djelovati. Sokrat smatra da znanje odgaja, ali znanje do kojeg je njemu stalo, ne može se svesti na puke činjenice koje će učitelj prenositi (isporučiti) učenicima i koje učenici onda trebaju reproducirati (ponoviti). On je učenike metodom majeutike poučavao, tj. poticao na razmišljanje, dovodio u sumnju njihove stavove, drugim riječima, problematizirao tradicionalno shvaćeno znanje, ali i vrijednosti.²⁰ A sve s ciljem da se znanje primjenjuje u svakodnevnom

¹⁸ Više o utjecaju Sokrata na Kierkegaarda vidi u: P. IMPARA, *Kierkegaard – interprete dell'ironia socratica*, Armando, Roma, 2000. Vidi također: A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 41.

¹⁹ Više o tomu vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Filozofija odgoja*, str. 615.

²⁰ Prema Sokratu dolazak do znanja dugotrajan je, a često puta i mukotrpan proces. Znanje se ne stječe brzo ni lako. Sokrat je naprije svoje sugrađane, sugovornike ili učenike dovodio do neznanja kako bi jednom, kad su uvidjeli vlastito neznanje, bili otvoreni za temeljni korak, a to je stjecanje novog znanja. Znanje je kod njega imalo za cilj djelovanje, dakle, znanje je poticaj za djelovanje. Vidi još: A. GOLUBOVIĆ, *Filozofija odgoja*, str. 617.-620.

životu. Jer bez primjene, ono je mrtvo slovo na papiru. Znanje koje je on promovirao u uskoj je vezi s praksom, tj. sa životom.²¹

Slično je postupao i Kierkegaard. Zato su ga i prozvali 'Sokratom sa sjevera'. Smatrao je da ne treba staviti naglasak na direktno i eksplicitno poučavanje, nego na suočavanje s problemima. I to na suočavanje s različitim aspektima nekog problema, teme ili pitanja, za koje se nadalje navode moguća rješenja koja se analiziraju, ističu njihove prednosti i nedostaci, zatim interpretiraju i vrjednuju, a čitateljima se na koncu prepusta da izvuku vlastite zaključke i formiraju vlastite stavove.²² Ovaj pristup naziva se kognitivno-razvojni ili deskriptivni pristupom.²³ Postoji i normativni pristup, u kojem je naglasak na odgoju karaktera. U ovom se pristupu navode i definiraju vrijednosti, zatim formira lista vrijednosti, da bi se na koncu pozornost usmjerila na njihovo učenje i usvajanje.²⁴ Danac je nedvojbeno više orijentiran na kognitivno-razvojni pristup, što je osobito vidljivo na primjeru njegovih pseudonimnih djela²⁵ u kojima njeguje pristup u kojem nije on taj koji poučava snagom vlastitog autoriteta, u klasičnom smislu te riječi, u kojem autoritet shvaćamo kao neupitni (gotovo nepogrješiv) izvor znanja i spoznaja (onog koji isporučuje znanje koje slušatelji jednostavno samo trebaju usvojiti). Kierkegaard je poput Sokrata šetao ulicama Kopenhagena i sa svojim sugrađanima razgovarao o mnogim životnim, dakle, egzistencijalnim, etičkim i religijskim temama. Druga važna karakteristika njegova pristupa poučavanju odnosi se na komunikaciju s čitateljima. On je primjerice odabirom različitih autorskih pozicija u svojim djelima na neki način vršio, nekad direktno, a nekad indirektno, odgojni utjecaj (riječ je o *direktnoj* i *indirektnoj* komunikaciji).²⁶ Tako je npr. pišući djelo pod pseudonimom – odgojno djelovao na svoje čitatelje, u prvom redu dajući im slobodu interpretacije i promatranja određenih pitanja, tema i problema iz njihova kuta gledanja. Zanimljivo je kako su upravo pseudonimi obilježili njegova djela posvećena religioznom stadiju (koji mu je najvažniji). Riječ je o djelima – *Filozofijsko trunje*, *Završni ne-znanstveni zaglavak*, *Bo-*

²¹ Sokratovski ili majeutički razgovor i danas predstavlja vrlo raširenu metodu dolaska do znanja koja se u nastavi gotovo svakodnevno koristi. Usp. I. LAVRNJA, *Poglavlja iz didaktike*, Pedagoški fakultet u Rijeci, Rijeka, 1998., str. 77.

²² Danas se nastava filozofije vrlo često koncipira kao problemska nastava ili kao učenje rješavanjem problema što idejno vrlo nalikuje Kierkegaardovim raspravama, posebice onima koje vodi u pseudonimnim djelima. Usp. M. MUŠANOVIĆ i sur., *Vježbe iz didaktike*, Hrvatsko futurološko društvo, Rijeka, 2010., str. 105-119.

²³ Usp. V. RAKIĆ, S. VUKUŠIĆ, *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*, *Društvena istraživanja*, 19(2010.)4-5, (108-109), str. 775.

²⁴ Usp. isto.

²⁵ Usp. A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 13.

²⁶ Više vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 13.-15.

lest na smrt i Vježbanje u kršćanstvu (prva dva djela potpisuje pseudonim *Climacus*, a druga dva *Anti-climacus*). Potpisujući se pseudonimom Kierkegaard postiže tri cilja. Prvi je da čitatelje potiče na samostalno, kritičko i stvaralačko mišljenje, kao i na odgovornost za vlastito znanje (i zaključivanje). To čini nudeći svojim čitateljima mnoge aspekte analiza slučaja (tj. slučajeva) promatranih iz različitih perspektiva, bilo da je riječ o realnim, modificiranim ili zamišljenim slučajevima (tipa misaoni eksperimenti).²⁷ Pseudonim je dobro rješenje ukoliko autor ne želi na sebe preuzeti ulogu glavnog tumača poruke koju svojim djelom odašilje. Koristeći pseudonime, on svojim čitateljima poručuje da autor nije onaj o kojem – isključivo – ovisi točnost, preciznost, izvjesnost i u konačnici istinitost gledanja na određene stvari, tj. da oni imaju pravo na vlastite stavove (te da nema razloga da se oslanjaju na tuđa mišljenja). Na ovaj način on čitatelje u prvom redu potiče da misle svojom glavom i da kritički promišljaju o onom što stavlja pred njih. Također im poručuje da on nije isključivi autoritet o kojem ovisi poruka djela, nego im daje slobodu, ali i odgovornost, da sami izvuku pouku ili krajnji zaključak. To osobito dolazi do izražaja u djelima – *Filozofijsko trunje* i *Strah i drhtanje*. U *Filozofijskom trunju* čitatelji mogu birati između dva odgojna pristupa – Sokratova i Kristova.²⁸ U *Strahu i drhtanju* – čitatelji se suočavaju s četiri verzije priče o Abrahamu i Izaku (tj. o Abrahamovu žrtvovanju sina Izaka).²⁹ Drugo, kaže im da učitelj ne posjeduje istinu. Učitelj ne prenosi svoje znanje, u smislu da istina nije njegov proizvod, nego je on zajedno sa svojim čitateljima želi otkriti (ili otkrivati). I treće, pokazuje da ljudski učitelj ima svoje granice iznad kojih ne može ići. Drugim riječima, kada govorimo o ljudskim odgajateljima, vidimo da oni na različite načine i pomoću različitih pristupa mogu vršiti i vrše intelektualnu i moralnu pouku (u smislu da su u prvom redu svojim učenicima poticaj za učenje). Mogu to činiti direktno ili indirektno, vodeći tako svoje učenike do željenog cilja (znanja ili poželjnog ponašanja). Svaki od pristupa u koji je uključen ljudski odgajatelj, međutim, ima svoje prednosti i nedostatke i nijedan nije savršen.

---

²⁷ Analize slučajeva se također često koriste u suvremenoj nastavi. Usp. MUŠANOVIĆ i sur., *Vježbe iz didaktike*, str. 149-157.

²⁸ Vidi: S. KIERKEGAARD, *Filozofijsko trunje*, Demetra, Zagreb, 1998., str. 9.-23. (dalje: *FT*). Sokratov se pristup naime pokazuje nedostatnim u postizanju konačnog ostvarenja, pa Kierkegaard na Kristovu primjeru pokazuje prednosti kršćanske opcije (odnosno odgojnog pristupa).

²⁹ Više o tomu vidi u: S. KIERKEGAARD, *Strah i drhtanje*, Verbum, Split, 2000. (dalje: *SD*). Na primjeru priče o Abrahamu i Izaku Kierkegaard pokazuje nedostatnost etike koja nije usmjerena religijski i koja može završiti u relativizmu, tj. dogovorima između ljudi koji se na koncu svode na izbjegavanje većeg zla. To je pokazano u priči o Agamemnonu koji je trebao žrtvovati svoju kći Ifigeniju. Usp. *SD*, str. 77.-79.

Jedna od tema koja je u Sokratovoj filozofiji imala presudnu ulogu, svakako je odgoj za krjeposti (danas bismo mogli reći vrijednosti). On je tvrdio kako filozofija ima ulogu odgajateljice u društvu (filozofija odgaja). Prema njegovu mišljenju, čovjek ne treba ništa uzimati zdravo za gotovo, nego sve treba preispitivati i iznova vrjednovati, jer i sama istina je uvijek u službi morala, etike, i stoga onaj tko zna, ne griješi, griješi se samo iz neznanja. Svrha znanja i istine je ostvarenje moralnosti, etičnosti, tj. dobrote. Kierkegaardova su razmišljanja i u ovom kontekstu vrlo bliska Sokratovim. Smatrao je da nas sam život odgaja. Tj. da vrijednosti najbolje učimo, tj. usvajamo živeći ih (odnosno egzistirajući) na određeni način.³⁰ Tako je primjerice u estetičkom stadiju čovjeku najviše stalo do dobra života, do toga da živi punim plućima, tj. da uzme sve što mu život pruža. No takav pristup, budući da pred sobom nema neki konkretni cilj niti odgovornost, brzo će ga dovesti do dosade, očaja i tjeskobe i stoga će željeti promijeniti način života. Sljedeća, vrijednosno viša faza (i odabir načina življenja) jest etički stadij. U tom stadiju čovjek se okreće društvu, nastoji ispuniti ono opće što bismo mogli svesti na općeprihvaćene društvene vrijednosti. No, tu uviđa da etika (barem ona ljudski obojena) ovisi o dogovorima koji se sklapaju i dogovaraju unutar društva te da različita društva imaju različite etičke pristupe (što može dovesti do nastojanja da se zastupa relativizam). Postaje mu jasno da takva etika ne može biti krajnji cilj života i stoga teži višim vrijednostima.³¹ Više vrijednosti, tj. najvišu vrijednost, Boga – naći će u religijskom stadiju. Tu je na snazi tzv. religiozno obojena etika u kojoj je jamac istinitosti i moralnosti (odnosno etičnosti) sam Bog.³² Promatrajući na koji način funkcioniraju pojedini stadiji i što je u fokusu svakog pojedinog, dolazimo do zaključka da nas samo egzistiranje (a posebice prijelazi iz stadija u stadij) na gotovo prirodan (spontan) način vode do najviših vrijednosti, tj. da samim razvojem osobnosti (i psihološkim sazrijevanjem), dolazimo do boljeg uvida u vrijednosti (i do toga što je ili tko je najviša vrijednost).³³ A dokaz za to je promjena načina egzistiranja, pa tako ne treba čuditi što čovjek iz estetičkog stadija prelazi u etički, a iz etičkog u religijski (u kojem ga čeka najveća vrjednota, sam Bog).

³⁰ Više o pojedinim stadijima vidi u: P. GARDINER, *Kierkegaard*, Oxford University Press, New York, 1996., str. 40.-64.

³¹ U Kierkegaardovu djelu *Strah i drhtanje* osobito su detaljno prikazane prednosti kršćanske etike koja ne ovisi o dogovorima i pregovorima između ljudi. No, također pokazuje agoniju, strah, drhtanje i svu težinu odluke za Boga koja se postavlja pred svakog vjernika, tj. kršćanina.

³² Vidi Kierkegaardovo djelo *Strah i drhtanje* u kojem je izložen način na koji čovjek postiže svoj maksimum, i to samo ukoliko se u punoj vjeri, slobodi, odgovornosti i pouzdanju prepusti Bogu koji postaje njegov intelektualni i moralni autoritet.

³³ Temeljne karakteristike pojedinog stadija nalazimo u preciznoj tablici koju je izradio Eliseo Castoro. Usp. E. CASTORO, *Esistenza in preghiera sulle orme di Kierkegaard*, str. 103.

Čovjekov odgoj u velikoj mjeri ovisi o odgajatelju. Samo po sebi je jasno da nisu svi u tom 'lancu odgajatelja' na jednako kvalitetan način osposobljeni za posao odgajanja, i to se najbolje vidi u odgojnim rezultatima. Nadalje, sve što smo dosad rekli, odnosi se na ljudske učitelje i odgajatelje koji više ili manje uspješno vrše funkcije obrazovanja i odgajanja (ponekad samo obrazuju, a ponekad istovremeno i obrazuju i odgajaju). Kierkegaard međutim govori o dva temeljna tipa učitelja: učitelju koji je čovjek (sa svim prednostima i nedostacima koje podrazumijeva ljudski učitelj), gdje se poziva na Sokrata i njegov model poučavanja, i Učitelju koji je Bog, odnosno, Isus Krist.³⁴ Pitamo se: zašto uopće govori o Bogu kao Učitelju ili Odgajatelju i zašto je Bog kao odgajatelj u prednosti pred ljudskim odgajateljem? Zato što on smatra da se čovjekovo samoostvarenje može dogoditi jedino u okviru kršćanskoga odgoja, u kojem Bog pomaže čovjeku da postane *drugi, novi* čovjek i na taj način uspostavi odnos s Bogom koji je uostalom i njegova najviša svrha egzistiranja.³⁵

U jednom od filozofski najpoznatijih Kierkegaardovih djela, koje je prevedeno i na hrvatski jezik, Kierkegaard se bavi temom dolaska do istine. Riječ je o djelu *Filozofijsko trunje*.³⁶ Na ovo djelo nadovezuje se *Završni ne-znanstveni zaglavak* u kojem se rasprava o istini produbljuje.³⁷ Kierkegaard u spomenutim djelima govori o tomu na koji način čovjek može doći do istine i pritom opisuje i analizira (tj. uspoređuje i razmatra), dva moguća načina. Prvi je poznat još iz doba antike, kada su živjeli i djelovali čuveni antički filozofi Sokrat i Platon, a prema kojima je istina samo sjećanje ili prisjećanje one istine, ili onih istina, koje se oduvijek nalaze u čovjeku, samo mu ih učitelj treba posvijestiti.³⁸ Drugi je način poznat još iz doba utemeljenja kršćanstva, i u njemu Bog predstavlja Učitelja, tj. onog koji daje istinu, ali, ne samo istinu, nego i uvjete za razumijevanje te istine (ovdje se možemo pitati zašto je potrebno dati uvjete za razumijevanje istine – a odgovor je zato jer kako bi se inače mogle razumijeti dvije tako različite stvarnosti kao što su čovjek i Bog? Čovjek i Bog se mogu razumijeti samo tako da se Bog približi čovjeku, a upravo to je i učinio Isus Krist kada je na se preuzeo ulogu sluge).³⁹ U kršćanskoj koncepciji života Isus Krist percipiran je kao Učitelj. On za sebe, između ostalog, kaže da je: *Put, Istina i Život*.⁴⁰

---

³⁴ Vidi Kierkegaardovo djelo *Filozofijsko trunje*.

³⁵ Vidi: BS, str. 12. Tek Bog može zacijeliti čovjekovu 'slomljenost'.

³⁶ Usp. djelo *Filozofijsko trunje*.

³⁷ Usp. S. KIERKEGAARD, *Postilla conclusiva non scientifica 'alle Briciole di filosofia'*, Cornelio Fabro (ur.), Opere II., Piemme, Casale Monferatto, 1995.

³⁸ Usp. djelo *Filozofijsko trunje*.

³⁹ Usp. *isto*.

⁴⁰ Više o tomu vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 124.-128.

Prema toj Istini čovjek se treba odrediti, u smislu da je treba nasljedovati.⁴¹ Drugim riječima, treba ući u odnos s Istinom te činiti ono što je činio Krist, suobličiti vlastiti život njegovu.⁴² No, prije toga treba otkriti (znati) da je on ne-istina. Čovjek je pred Bogom uvijek u krivu, u smislu da je u grijehu (koji proizlazi iz njegova neposluha), i bez Boga, on ne može biti u istini. On se ipak može odlučiti da uđe u odnos s Bogom koji je temeljna Istina i tako postane autentičan kršćanin.⁴³ Ono što je također bitno za naglasiti je Kierkegaardov stav da Bog, osim pouke, čovjeka i spašava, a ujedno je i njegov krajnji cilj (životni domet).⁴⁴ Upravo u toj funkciji spašavanja nalazimo temeljnu razliku između ljudskog i božanskog odgojitelja.

Već smo ranije rekli da odgoj vezujemo uz vođenje osobe do zrelosti, dakle, kada govorimo o odgoju mislimo na proces, tj. čovjekov put do zrelosti, samostalnosti, tj. osobnoga najboljeg ostvarenja. Taj put, odnosno, taj proces dugotrajan je i uključuje mnoge prepreke i poteškoće. Također pretpostavlja mnogo rada, truda i muke, bilo da je riječ o odgoju koji dolazi od strane čovjeka ili Boga. Odgoj pretpostavlja intelektualnu i moralnu izgradnju (dakle, obrazovanje i odgoj). Tek ako su one u savršenom skladu, možemo govoriti o dobrim, odnosno, pozitivnim odgojnim rezultatima. Potrebno je da u osobi intelektualna i moralna dimenzija ne dođu u sukob (nisu u sukobu). To će se dogoditi jedino ako osoba čini ono što govori (potrebna je sinergija između misli i djela, između onoga što osoba smatra ispravnim i onoga što čini). Odgojno djelovanje uspješno je ako se temelji na primjerima, ili preciznije, na primjerima dobre prakse (a tu bi svakako spadalo i svjedočanstvo vjere koje se nalazi na raspolaganju i pomoći kršćanima). Roditelji su obično ti uzori i primjeri dobre prakse, ali samo ako su autentični, tj. ako je kod njih usklađena misao i djelo. Obično se smatra da su roditelji čovjekovi najutjecajnije odgajatelji i upravo se njima pripisuje najveća odgojna moć. Pitamo se zašto je tomu tako? Jedan od odgovora jest: to je zato jer je njihova metodologija pristupa jedinstvena, u smislu da je utemeljena na ljubavi (oni žele samo najbolje svojoj djeci). A ljubav, složit ćemo se, najučinkovitije odgaja. Nije li već Augustin davno rekao: *Ljubi i čini što želiš*. Ako ispravno shvatimo ovu njegovu poruku (ili pouku), lako ćemo uočiti ono što je želio podvući kao najvažnije, i izvući zaključak da je ljubav ono što potiče na promjenu osobnosti (karaktera). Ovdje, naravno, pretpostavljamo ispravno shvaćenu ljubav (ne egoizam, ni ostala kriva shvaćanja). Ljubav je

⁴¹ Više o tomu vidi u izvrsnoj interpretaciji koju je napisao Giorgio Penzo. Usp. G. PENZO, *Kierkegaard. La verità eterna che nasce nel tempo*, Messaggero, Padova, 2000.

⁴² Više o tomu vidi u: A. HANNAY, D. M. GORDON (ur.), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998., osobito 9., 14. i 15. poglavlje.

⁴³ Više o tomu vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 129.-130.

⁴⁴ Usp. *FT*, str. 25.-40.

jedinstveni recept koji može dovesti do promjene osobnosti. Krist kao model i uzor kršćanskog života podrazumijeva novozavjetnu etičnost i temelji se upravo na dvjema zapovijedima ljubavi. U tom kontekstu jasno je da osoba, a ne isključivo znanje – vrši i može izvršiti odlučujući utjecaj na osobu (odgojni, ali i svaki drugi).⁴⁵ Oni, tj. roditelji poučavaju primjerom, a ključni sastojak njihove pouke jest, kao što smo vidjeli, ljubav. Ljubav (ispravno shvaćena) obično je jamac uspješnosti odgajanja. Isto se događa i kada je u pitanju kršćanski odgoj. Sjetimo se Kristovih zapovijedi ljubavi, tj. pozitivnih ishoda koji proizlaze iz življenja po njegovim zapovijedima.

Istina je, kao što smo već ranije isticali, najuže povezana sa životom. Istinu ćemo najbolje prepoznati po njezinim plodovima, tj. po onom što se čini poradi nje. Drugim riječima, po onom kako se živi (djeluje i ponaša).⁴⁶ Istina je kod Kierkegaarda, kao i kod njegova uzora Sokrata, izrazito vrijednosno određena/usmjerena. Istina je neodvojiva od vrijednosti, jer ona je u prvom redu vrijednost koja se pretače u život, i jednostavno je nije ni moguće odvojiti od egzistirajućeg subjekta i njegova života.⁴⁷ Kierkegaard u svojim djelima govori o tri razine (inačice) istine. To su objektivna, subjektivna i 'istina koja izgrađuje'. Objektivna je istina ona istina koju znamo kao činjenicu, međutim možemo biti indiferentni prema njoj (i ne pretočiti je u život, ne ponašati se u skladu s njom). To i nije istina u pravom smislu te riječi. Ukoliko smo prema nečemu ravnodušni, to znači da ne živimo po toj istini, a ako ne živimo po njoj onda i ne vjerujemo u nju. Iz toga proizlazi da ona za nas nije prava istina. Nije moguće smatrati nešto istinitim, a ne živjeti po tomu. To je jednostavno kontradiktorno. Kako mogu tvrditi da je nešto za mene istina, a ne ponašati se u skladu s tim. Tu nešto ne štima (nije u redu). Ako primjerice tvrdim da volim pomagati drugima, a nikad to ne činim, pitanje je govorim li istinu, a još bitnije, živim li tu istinu. Subjektivna istina jest življenje istine u koju vjerujem ili ulazak u odnos s istinom (dakle, ulazak u odnos s Bogom, prihvaćanje njegove ponude). A 'istina koja me izgrađuje' zapravo ukazuje na moj kontinuitet i postojanost u vjerovanju i djelovanju po istini (ako želimo, poradi istine, što ukazuje na moju usmjerenost u budućnosti). Istina koja me izgrađuje, čini me boljim čovjekom i pomaže mi da ustrajem u činjenju i življenju dobra.⁴⁸ Stoga je jasno da su znanje, istina i vrijednosti isprepleteni. Kierkegaard smatra da znati znači – istinu pretočiti u djelo, tj. u djelovanje. Tko istinu ne iskazuje u svom svakodnevnom djelovanju taj

---

⁴⁵ Znanje također oblikuje, no uz znanje potrebna je i volja. Tako nije dovoljno znati, nego treba ono što se zna htjeti pretočiti u djelovanje, u činjenje dobra.

⁴⁶ Usp. G. PENZO, *Kierkegaard. La verità eterna che nasce nel tempo*.

⁴⁷ Više o tomu vidi u: P. GARDINER, *Kierkegaard*, str. 65.-102.

⁴⁸ Više o tomu vidi u: S. KIERKEGAARD, *Postilla conclusiva non scientifica 'alle Briciole di filosofia'*, str. 315.-380.

zapravo ne zna (ne vjeruje uistinu).⁴⁹ Sličnu ideju nalazimo i kod Kanta, tj. u stavu koji zastupa u djelu *Religija unutar granica pukoga uma* – a gdje govori o čovjekovoj iskonskoj moralnoj predispoziciji.⁵⁰ Kant, između ostalog, ukazuje na iznimnu važnost znanja koje je ključno za moralno djelovanje i daje konkretne sugestije vezane za moralno učenje i poučavanje.

Bog kao ključni čovjekov odgajatelj

Istina, tj. znanje, usmjerava naše djelovanje u smislu da je istina u službi dobrote.⁵¹ Temeljna istina kršćanstva jest Bog koji se objavio u svom Sinu, tj. Isus Krist koji je Istina komunicirana putem egzistencije. Krist je zapravo jedini u kome se na savršen način poklapaju istina i osoba i to stoga što on i jest Istina koja egzistira (ili egzistirajuća istina).⁵² Jedna od definicija kršćanstva (koju nalazimo u *Dnevnici*) jest da je ono komunikacija egzistencije, i to egzistencije koja se očituje kroz i u osobi. Isus Krist jest ta Istina prisutna na razini osobe. On je ujedno i temeljni autoritet. Do njega, tj. do Boga, dolazi se putem vjere, što znači na temelju povjerenja.⁵³ U Boga se treba vjerovati, i tu vjeru živjeti, što u prvom redu znači činiti ono što on zapovijeda, nasljedovati ga.⁵⁴

Ovdje se ne radi o istini poput drugih (ljudskih) istina do kojih dolazimo pomoću razuma i koje trebamo razumijeti, dokazivati, kritički preispitivati i sl. Takve (ljudske) istine svode se na propozicije.⁵⁵ Nama je ovdje u fokusu Istina koja spašava, i gdje biti udaljen od nje znači biti u grijehu (vlastitom krivicom). A biti u grijehu nije ništa drugo nego biti izvan istine, ili čak protiv nje.⁵⁶ Zato je Krist Model kojemu se svi ljudi trebaju suobličiti. No, to nije lako i stoga ne treba čuditi što kršćana, odnosno, pravih kršćana nema mnogo. Kierkegaard je oduvijek tvrdio kako je njegova misija na zemlji – izlaganje kršćanstva, što drugim riječima znači da je smatrao kako je ono iznimno vrijedno. Tako je postati kršćanin temeljni cilj čovjeka kao bića koje teži vrhunskom ostvarenju (iznad kojeg nema ničeg višeg), a to može

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Više o tomu vidi u: I. KANT, *Religija unutar granica pukoga uma*, Naklada Breza, Zagreb, 2012., str. 46.-54.

⁵¹ Više o tomu vidi u: J. D. CAPUTO, *How to Read Kierkegaard*, W. W. Norton & Company, New York, 2007., str. 56.-67.

⁵² Više o tomu vidi u: T. DI STEFANO, *Il paradigma della verità esistenziale*, Galeno, Perugia, 1988.

⁵³ Ovdje ubrajamo i svjedočanstvo vjere.

⁵⁴ Više o tomu vidi u Kierkegaardovu djelu *Vježbanje u kršćanstvu*.

⁵⁵ Više o tomu vidi u: A. GOLUBOVIĆ, *Uvod u Kierkegaardovu antropologiju*, str. 130.-133.

⁵⁶ Vidi: *FT*, str. 14.-19.

postići jedino uz Boga.⁵⁷ Dalje, treba slobodno odlučiti nasljedovati Boga i preuzeti svu odgovornost koju ta odluka sa sobom nosi.

Temeljne odrednice kršćanskog egzistiranja jesu odricanje od samog sebe, izolacija, pristajanje uz Božji zahtjev i sl. Za kršćansku istinu treba biti spreman sve ostaviti i prepustiti se apsolutno u Božje ruke. Treba slobodno izabrati Boga, a to podrazumijeva žrtvovanje, u smislu da se Boga stavlja ispred sebe, ispred vlastitih potreba, želja i htjenja.⁵⁸ Odluka za Boga uključuje dakle snagu volje, htjenje u kojem na poseban način dolazi do izražaja snaga ljudske slobode i odgovornosti. Bog se tu percipira kao jedini autoritet (a vjera u njega kao Istinu pretpostavlja apsolutnu poslušnost).⁵⁹ No, mnogi nisu spremni, ni voljni, prepustiti se takvoj vrsti (kršćanske edukacije), nego traže neku lakšu. Već smo vidjeli da ljudski učitelji ne posjeduju istinu, nego je samo, u najboljoj varijanti prenose ili potiču na njezino traganje. Božanski učitelj međutim daje istinu, ali i traži da je se čovjek pridržava, tj. da je pretvori u svoj život (drugim riječima, da je svakodnevno živi).⁶⁰

Kierkegaard ljude poziva na vrijednosti koje su zastupljene u istinskom, izvornom kršćanstvu i kršćanskoj etici. A one su utemeljene na Bogu koji je Istina i čija egzistencija na najizvršnji način svjedoči istinu. Bog je ujedno i jamac moralnosti čiji je ključni element ljubav (zato je novozavjetna etika zapravo etika ljubavi).

Osim ljubavi, tu su i ostali sastojci kršćanski usmjerenog odgoja, a riječ je o istini i uvjetu za njezino razumijevanje:

*Treba li učenik primiti istinu, onda mu je učitelj treba dati; ali to nije sve: on mu mora dati i uvjete za njezino razumijevanje, jer ako bi učenik sam sebi bio uvjet za razumijevanje istine, onda bi se on trebao samo podsjetiti; jer s uvjetom za razumijevanje istine isto je kao i s pitanjem o istini: uvjet i pitanje sadrže ono uvjetovano, kao i odgovor.*⁶¹

⁵⁷ Vidi: S. KIERKEGAARD, BS, str. 11.-12. Vidi također: T. DI STEFANO, *Il paradigma della verità esistenziale*, str. 47.-57.

⁵⁸ Vidi Abrahamov slučaj žrtvovanja sina Izaka u djelu *Strah i drhtanje*.

⁵⁹ Bog je autoritet snagom istine i moralnosti koje na savršen način koegzistiraju u njegovoj osobi. Stoga se poslušnost, o kojoj ovdje govorimo, u prvom redu odnosi na poslušnost božanskom autoritetu. U naše vrijeme poslušnost može imati negativan prizvuk (kao npr. kada govorimo o poslušnosti, tj. lojalnosti koju pripadnik određene političke opcije duguje vodstvu svoje stranke i sl.), a koju bi Kierkegaard također odbacivao. U čovjekovu djetinjstvu, međutim, poslušnost igra važnu ulogu. Njegov je odgoj velikim dijelom oslonjen na poslušnost roditeljima i onima kojima je povjereni zadaća odgajanja i koji znaju više od njega. U starijoj dobi poslušnost polako prelazi u slobodu i odgovornost ili su-odgovornost, kojom dajemo svoj doprinos društvu u cjelini.

⁶⁰ Vidi Kierkegaardovo djelo *Vježbanje u kršćanstvu*.

⁶¹ FT, str. 15.

No onaj, koji učeniku ne daje samo istinu, nego i uvjet za nju, taj nije učitelj. Svaka poduka počiva u krajnjoj liniji na tomu da je uvjet tu; ako on nedostaje, učitelj je nemoćan; u protivnom morao bi učitelj učenika ne preoblikovati, nego ga ponovno stvoriti prije nego poduka počne. Ali to ne može učiniti nijedan čovjek; treba li se to ipak dogoditi, onda to mora učiniti sam Bog.⁶²

Na primjeru gornjih dvaju citata vidimo zašto su i na koji način Kierkegaardove odgojne implikacije povezane s njegovim tumačenjem čovjeka. Čovjeku je, naime potrebna Božja intervencija,⁶³ a u djelu *Strah i drhtanje* Danac daje objašnjenje zbog čega je to tako (jer njegovu slomljenu unutrašnjost samo Bog može ponovno zacijeliti). No, prije toga on treba izabrati Boga, koji će ga potaknuti na obraćenje (i dalje poticati da se promijeni, razvije i stalno usavršava). Zato Kierkegaard navodi kriterije koji su potrebni da bi se to ostvarilo:

- 1) pretpostavljen je novi organ – vjera;
- 2) nova pretpostavka – svijest o grijehu;
- 3) novo rješenje – trenutak;
- 4) novi učitelj – Bog u vremenu.⁶⁴

Da sumiramo: ljudski odgajatelji, kao što smo vidjeli, mogu biti autoriteti samo u ograničenom, konačnom smislu. Ljudi, tj. pojedinci, zajednice i čitava društva mogu pogriješiti i često griješe u svojim prosudbama i djelovanju. Drugim riječima, griješe u odgojnim nastojanjima. Njihove vrijednosti, pa čak i one apsolutne, mnogo su puta dovedene u pitanje, što smo vidjeli na primjeru mnogih događaja i situacija u povijesti filozofije (različitim kulturama i tradicijama, u znanosti i sl.).⁶⁵ To znači da se temeljna uloga ljudskog učitelja može svesti na to da bude poticaj za izgradnju osobnosti, tj. poticaj za postizanje maksimuma koji čovjek samostalno može postići, dok je uloga božanskog učitelja da čovjeku omogući ostvarenje cjelokupnog smisla života (a to je život s Bogom).⁶⁶

⁶² FT, str. 15.

⁶³ Usp. BS, str. 11.-12. i dalje.

⁶⁴ FT, str. 127. Prema navedenim kriterijima proizlazi da se do Istine dolazi putem vjere. Riječ je o Isusu Kristu koji je Istina, odnosno Bog i čovjek – koji se pojavio u vremenu. Čovjek je taj koji se nalazi izvan istine, a odluku o nasljedovanju kršćanske istine donosi u vremenu.

⁶⁵ Usp. W. McDONALD, »Søren Kierkegaard«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/kierkega/>, 2005. Usp. također: W. McDONALD, »Søren Kierkegaard«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/kierkegaard/>, 2012. (Preuzeto: 20. IV. 2015.)

⁶⁶ Kierkegaard je glavni cilj ili smisao života vidio u Bogu. Tako je religijski stadij najviši stadij egzistiranja, onaj koji omogućuje odnos s Bogom. No njegovo se shvaćanje religije razlikuje od uvriježenog shvaćanja religioznosti kojoj je u fokusu zajednica ljudi koji vjeruju u Boga, i koji žive

Zaključak

U ovom radu željeli smo prikazati odgojne smjernice koje možemo iščitati iz Kierkegaardove antropologije. Odgoj u najvećoj mjeri ovisi o koncepciji čovjeka, u smislu da o tomu kakvu viziju čovjeka imamo, ovisi kako ćemo ga odgajati. Kada govorimo o kršćanskom odgoju, onda tu treba nadodati i ključnu ulogu odgajatelja, tj. Isusa Krista. Upravo je vjera u Boga (za kojeg se čovjek slobodno, svjesno, odgovorno i s punim pouzdanjem odlučio) ključna za kršćanski odgoj. Vjera je platforma za izgradnju čovječnosti. No, Kierkegaardov je čovjek slomljen i stoga mu jedino Bog, kao što smo vidjeli, može pomoći da nadvlada tu svoju uvjetovanost i da se ostvari u potpunosti. Pritom je na čovjeku teška zadaća – odricanje od samoga sebe i potpuno oslanjanje na Boga kao Učitelja i Spasitelja, što od njega zahtijeva slobodu, odgovornost, izbor i voljni napor.

U radu smo govorili o dvama temeljnim pristupima odgoju: tzv. ljudskom odgoju (ili načinu na koji ljudski odgajatelji vrše odgojna djelovanja) i kršćanskom odgoju u kojem je naglasak na osobi odgajatelja (Bogu). Svaki od njih ima svoje prednosti i nedostatke (tj. razloge zbog kojih bi ih netko odabrao ili ih ne bi odabrao), no Kierkegaardov je stav da kršćanskom odgoju treba dati prednost, budući da je jedino Bog, ukoliko mu se čovjek prepusti, u mogućnosti dovesti čovjeka do takve promjene, tj. usavršavanja osobnosti koja će rezultirati konačnim i najvišim oblikom ostvarenja.

---

po toj vjeri. Njihovi se životi mjere po tomu koliko su dobri jedni prema drugima (jer ljubav prema Bogu mjeri se ljubavlju prema čovjeku). Taj je dio kod Kierkegaarda u dobroj mjeri izostao, kod njega je u prvom planu odnos na relaciji ja-Bog. U odgojnom smislu to bi značilo da je prenamagao ulogu pojedinca i njegova samoostvarenja, a pritom zapustio čovjeka kao društveno biće ili čovjeka kao dio religijske zajednice. Kierkegaard stavlja preveliki naglasak na pojedinca, zanemarujući tako zajednicu (osobito je to važno za religiju).

**EDUCATIONAL IMPLICATIONS OF KIERKEGAARD'S
ANTHROPOLOGY. FROM ANTHROPOLOGY
TO THE PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE
THOUGHT OF SØREN KIERKEGAARD**

Aleksandra Golubović*

Summary

*In the paper we shall deal with the implications of Kierkegaard's anthropology on the philosophy of education. It should be said right at the beginning that Kierkegaard is not a philosopher of education in the strict sense of the word, although, as we shall see, many of his thoughts have great educational significance. It is for this reason that we examine his understanding of man and the way in which man can best develop and accomplish himself, which is the main objective of the philosophy of education. After all, the view of education stems from the view of man. With regard to the modern understanding of education we can see that the main difficulties are connected with the interpretation of education (and, here, we first and foremost think of man's moral development) and the role of educators. Namely, there is no single interpretation of education. Moral education is connected with comprehension, teaching and living of values, and is usually interpreted in two ways: as character education, or through the so-called cognitive-developmental approach. However, besides teaching (for) values – the educator is extremely important for the success of education. The educator represented by Kierkegaard has **special teaching methods**, and what those include we shall see on the example of the so-called Christian existential philosophy of education which would be surely represented by our Dane. In this context, we shall examine and argue the position according to which, when it comes to education, the priority should be given to God as the educator (over a human teacher or educator).*

Keywords: Kierkegaard, moral education, cognitive-developmental approach, educator, God as the principal educator

---

* Doc. dr. sc. Aleksandra Golubović, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Croatia, agolub@ffri.hr